

Mis on tõlkepõhine tekstianalüüs ja mis kasu on sellest eesti õigustõlkijal?

Hille Saluäär

Antenna Translations OÜ tõlkija ja toimetaja

Lingvistilise tekstianalüüsi kohta saab huviline lugeda näiteks Reet Kasiku artikleid (nt "Keel tekstidena" ajakirjas Oma Keel nr 1, 2001; "Tekstianalüüs ja keelehoole" - Keel ja Kirjandus nr 7, 2002) või Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli või üldkeeleteaduse õppetooli toimetisi (nt sari "Tekstid ja taustad") ja muudki. Mis on aga tõlkepõhine tekstianalüüs ning kas ja kuidas seostub see lingvistilise tekstianalüüsiga?

Mulle on see teema seni üsna ebateadlikku huvi pakkunud alates eesti keele postseminaritöö kirjutamisest Tartu Ülikoolis 1995. aastal. Tookord tegin tõlkevõrdlust kolme eesti keelde tõlgitud "Nils Holgerssoni" näitel, uurides verbifraasi tõlkimist iga tõlke esimeses peatükis. Selma Lagerlöfi kuulsaim teos tuli eesti lugeja lauale 1911. aastal Artur Paulmeistri, 1932. aastal Adelaide Lembergi ja 1958. aastal Vladimir Beekmani tõlkes.

Tõlkepõhisest tekstianalüüsist tollal midagi teadmata võtsin eeskujuks Tartu Ülikoolis seni tehtud töid tõlkevõrdluse vallas, mis enamasti põhinesid struktuuraalsel keeleuurimisel, ekvivalentsiteoorial ja statistilisel analüüsil. Üks selle töö käigus tehtud avastus töösse kirja ei läinud, sest olin endale ülesandeks teinud uurida verbifraasi tõlkimist, kuid jäi mind pikaks ajaks häirima. Nimelt: esimene peatükk eri tõlgetes tundus loovat Nilsis suhtes erineva meeoleolu. Kui Paulmeistri tõlget lugedes jääb esimesena silma see, et tema eesti keel on vana ja see ei lase muudel "meeleoludel" kuigi intensiivselt tekkida, siis Lembergi ja Beekmani puhul tekib tahtmatult tunne, et esimene tõlkija on Nilsis suhtes soojem kui viimane. Lembergi tõlke Nils ei tundu nii vastik poiss kui Beekmani tõlkes.

See põgus võrdlus tegi selgeks lihtsa tõe: tõlkija oma valikutega suunab ja mõjutab lugejaid, tõlkija ei ole mingi neutraalne masin, mis teksti ühest keelest teise pannes endast jälge maha ei jäta. Lugeja mõjutamise küsimus huvitab aga just tekstianalüütikuid, kes küll otse tõlgetele ei keskendu. Enamasti uuritakse omakeelseid tekste, nt meedia-, reklaami-, ametkondliku suhtluse tekste.

Tekstianalüüs tõlketeaduses

Viimase viiekümne aasta jooksul lingvistikas toimunud areng on omakorda mõjutanud tõlketeadust. Lingvistika uurimisobjekt ei ole enam keel kui süsteem, nüüd vaadeldakse, kuidas keelt kasutatakse eri suhtlussituatsioonides, kuidas kontekstuaalsed, kognitiivsed, sotsiokultuurilised, ajaloolised, ideoloogilised jm tegurid mõjutavad kasutatava keele struktuuri ja funktsiooni. Lingvistikas kannavad need arengusuunad nimetusi tekstilingvistika, sotsiolingvistika, psühholingvistika, kognitiivne lingvistika, kriitiline lingvistika jne. Need kõik omakorda on mõjutanud tõlketeadust, mis on omaks võtnud ja vastavalt vajadusele kohandanud ühe või teise uurimisharu mõisteid ja meetodeid. Teksti- ja sotsiolingvistikal, pragmaatilisel ja diskursuseanalüüsil on tugevad juured nii tõlketeaduses kui ka tõlkeõpetuses.

Üldiselt on omaks võetud arusaam, et teksti mõistmine on selle tõlkimise peamine eeldus. Seepärast on süstemaatiline tekstianalüüs paljudes tõlkeõpikutes olulisel kohal, ehkki väljapakutud meetodid erinevad. Üsna üldine on samuti arusaam, et tekstianalüüs peab

sisalduma tõlkeõpinguis, kuid pole kokkulepet selle analüüsi põhjalikkuse kohta. autorid (nt Hatim, Mason 1990; House 1977, Trosborg 2002). Järgnevalt tahan tutvustada Christiane Nordi tõlkepõhise tekstianalüüsi mudelit, sest loetud kirjanduse põhjal tundub Nordi mudel üks põhjalikumaid, süstemaatilisemaid ja läbikirjutatumaid.

Christiane Nordi tõlkepõhine tekstianalüüs

Nordi "Textanalyse und Übersetzen" ilmus 1988. Kohandatud tõlge inglise keelde "Text Analysis in Translation. Theory, Method, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis" ihnus 1991 ning selle teine, täiendatud trükk 2005.[i]

Nordi sõnul on tõlketeoreetikud ühel meelel selles, et enne tõlkima asumist peaks tõlkija teksti põhjalikult analüüsima, sest see on ainus viis tagada, et lähtetekstist on õigesti aru saadud. Ometi kipub suurem osa väljapakutud analüüsimudeleid toetuma tekstianalüüsile teistelt uurimisaladelt (kirjandus, lingvistiline tekstianalüüs, diskursuseanalüüs või isegi teoloogia). See, mis sobib aga kirjandusteadlasele, tekstilingvistile või teoloogile, ei pruugi parim olla tõlkija jaoks: eri eesmärgid vajavad erisugust lähenemist. Nimelt: tõlkepõhise tekstianalüüsi ülesanne ei ole üksnes tagada tekstist täielikku arusaamist ja selle õiget interpreteerimist või seletada selle lingvistilist ja tekstilist struktuuri ning selle seoseid lähtekeele süsteemi ja normiga. Tõlkepõhine tekstianalüüs peab pakkuma usaldusväärset alust igale otsusele, mida tõlkija tõlkeprotsessi jooksul teeb.

Nord üritab välja pakkuda lähteteksti analüüsi mudelit, mis kehtiks kõigi tekstitüüpide ja näidete kohta ja mida saaks kasutada mis tahes tüüpi tõlkeülesande puhul. Nord väidab ka, et peaks olema võimalik teha mudel, mis ei sõltu konkreetsest lähte- või sihtkeelest, samuti mitte tõlkija pädevusest (olgu algaja või professionaal) ega tõlkesuunast (võõrkeelest emakeelde või emakeelest võõrkeelde). Nii et see mudel võiks olla ühtaegu teoreetiline raamistik tõlketeaduses, tõlkijakoolituses kui ka professionaalide tõlkepraktikas.

Mudel peaks olema ühtaegu a) piisavalt üldine, et kehtiks igasuguse teksti puhul, ja b) võtma üldistatavalt arvesse võimalikult palju konkreetseid tõlkeprobleeme. Nord rõhutab, et tema mudel ei ole kasulik mitte üksnes tõlkeõppuritele ja -õpetajatele, vaid ka professionaalsetele tõlkijatele. Õpetajatele annab see objektiivse raamistiku tõlkevalikute põhjendamiseks, samuti pakub alust tõlkekvaliteedi hindamiseks. Professionaalsed tõlkijad, "isegi kui nad on veendunud, et nad on leidnud oma (tavaliselt väga spetsiifilises valdkonnas tehtavaks) tööks parimad ja tõhusaimad tõlkestrateegiad", saavad siit uusi ideid. Näiteks, kuidas kaitsta oma tõlkeid ja kuidas õigustada oma otsuseid tõlkekvaliteedi kontrollimisel.

Raamatu esimene osa tutvustab teoreetilisi printsiipe, millest tõlkepõhine tekstianalüüs lähtub, viidates nii tõlketeooriale kui ka tekstilingvistikale. Teine osa keskendub lähteteksti analüüsi rollile ja ulatusele tõlkeprotsessis. Kolmas osa sisaldab tekstivälise ja tekstisisese tegurite ning teksti mõju uurimist, st tõlkepõhise tekstianalüüsi mudelit. Neljas osa räägib mudeli rakendusest tõlkekoolituses ning viies osa näitlikustab analüüsivõtteid mitme eriilmelise teksti peal.

Nordi tõlketeoreetilised ja lingvistilised lähtekohad

Nordi tõlketeoreetiline alus on *skopos*-teooria.[ii] Kuid erinevalt selle teooria originaalsest vaatepunktist, mille kohaselt *skopos*'e otsustab tõlkija ise, ütleb Nord, et *skopos*'e määrab klient või algataja (ingl *initiator*), kellelt tõlkija ülesande saab. Samas lisab Nord *skopos*- teooria algsele

eesmärk-pühitseb-abinõu-lähteviisile truuduse nõude. Näide: tõlkija saab ülesandeks tõlkida saksa keelde masinaga kaasas olev läbinisti vigane ingliskeelne kasutusjuhend, mis ise on ilmselt vilets tõlge jaapani keelest. Selle asemel, et seda rida-realt tõlkida ja mittefunktsionaalne tekst luua, laseb tõlkija ühel inseneril endale selgitada, kuidas masin töötab, ja paneb saksa vastavaid žanrikonventsioone arvesse võttes kokku toimiva kasutusjuhendi. Nord ütleb, et see ei ole tõlge, ehkki täidab oma funktsiooni (*skopos!*) lähtekultuuris. Tõlge peab siiski põhinema lähtetekstil. Sihtteksti toimivus sihtkultuuris on seega oluline tõlke kriteerium, kuid samuti peab püsima seos lähtetekstiga.

Nordi analüüsimudel

Nord jagab analüüsi tekstisiseste ja -väliste tegurite ning mõju analüüsiks. Lühidalt:

Kes edastab mis teemal ta ütleb

kellele, mida,

milleks, (mida mitte?),

missugusel teabekandjal, mis järjekorras,

kus, missuguste mittekeeleliste elementidega,

millal, mis sõnadega,

miks, missuguste lausetega,

mis funktsiooniga teksti, mis toonil,

missuguse mõjuga?

Mudel algab keeleväliste tegurite analüüsist. Mõistagi on keelevälised ja sisulised tegurid omavahel seotud ja mõjutavad üksteist. Analüüs jaguneb 16 kategooria (teguri) analüüsiks, millest kõigi kohta kokku esitatakse üle 70 täpsustava küsimuse. Vaatleme lähemalt kõiki kategooriaid.

Esmalt on uurimise all tekstivälised tegurid:

Saatja. Ei pruugi olla sama kes autor. Saatja isik, päritolu, haridus jms.

Saatja eesmärk, kavatsus. Ei ole sama mis funktsioon või mõju. Kavatsus määrab struktuuri ja vormi. Tõlkija peab arvestama saatja kavatsust, et lojaalne olla.

Publik ja selle ootused. Uurida nii lähte- kui ka sihtteksti publikut, sh esmast, teisest publikut, publiku ettevalmistust, eelteadmisi ehk teadmiste horisonti ja ootusi.

Meedium või suhtluskanal. Ajaleht, raamat, reklaam jms. Meedium annab aimu saatja

kavatsuste, teksti loomise ajaja koha jne kohta.

Teksti loomise või edastamise koht. Kus? Oluline on teada, kas ingliskeelne tekst on pärit Euroopast, Ameerikast või Austraaliast; kas autori/saatja riik on demokraatlik või autoritaarne jne.

Teksti loomise, avaldamise või edastamise aeg. Eri strateegiad nüüdisaegsete ja klassikaliste, vanade tekstide tõlkimisel. Osa žanreid eeldab, et tõlkija kontrollib info ajakohasust.

Teksti loomise motiiv. Määrab sageli teksti vormi. Nt nekroloogi puhul on motiiviks kellegi surm.

Teksti funktsioon. Kuigi lähteteksti funktsioon muutub, on oluline seda analüüsida lojaalsuse printsiipi silmas pidades.

Seejärel uuritakse tekstisiseseid tegureid, st *mida* saatja ütleb, *kuidas* ta seda teeb. Saatja algatab kommunikatsiooniprotsessi, soovides edastada sõnumit vastuvõtjale. Selle sõnumiga viitab saatja mingile keelevälisele tegelikkusele (teema). Teema kohaselt valib saatja info (sisu). Sõnumit formuleerides peab saatja arvesse võtma vastuvõtja taustateadmisi. Et tekst oleks kommunikatiivne, ei ole mõtet esitada infot, mida vastuvõtja eeldatavasti teab. Ehkki selline info ei ole verbaliseeritud, on seda tekstis siiski eeldatud. Kui teema, sisu ja eeldused on olemas, tuleb vorm, st kompositsioon, mis omakorda jaguneb makro- ja mikrotasandiks. Makrotasand tähendab seejuures tervet teksti koos peatükkide ja jaotistega, mikrotasand lauset. Kompositsiooni markeerib ka teksti esitus: lõigud, pealkirjad, numbrid, kujundus, illustratsioonid, tabelid. Sõnumi edastamise kõige olulisemad komponendid on aga verbaalsed elemendid (sõnavalik, lausestruktuur ja rõhutused). Tekstisisesed omadused on suurel määral mõjutatud suhtlusolukorrast (saatja geograafiline päritolu, valitud meedium, aeg ja koht jne), kuid ka nt žanrikonventsioonidest.

Täpsemalt:

Teema. Millest kõneleja räägib? Kas tekstil on üks või mitu teemat? Teema eeldab lugejalt, aga ka tõlkijalt teatavat teadmiste horisonti.

Sisu. Teksti viited objektidele ja nähtustele keelevälises (päris või kujuteldavas) maailmas. Need viited väljenduvad leksikaalsete ja grammatiliste struktuuride semantilises infos. Kuna keelevälise tegurite analüüs on tehtud, siis läbib sisu analüüs ka selle filtri. Sisutasandil tuleb uurida nt teksti sidumise võtteid.

Eeldused. Mitte üksi viited lähtekultuuri teguritele ja tingimustele, vaid ka osutused faktidele autori eluloos, autori esteetilistele teooriatele, motiividele, ideoloogiale, religioonile jne. Olemuselt on see verbaliseerimata info. Ideaalis peaks tõlkija mõistma eeldatud infot sama ladusalt kui lähtekultuuri vastuvõtja.

Kompositsioon. Teatud žanrite puhul määravad kultuurispetsiifilised konventsioonid teksti mikro- ja makrostruktuuri. Makrostruktuuri analüüsimisel saab selgeks, kas tekst sisaldab alltekste või sisetekste (*in-texts*) - viiteid, tsitaate, allmärkusi. Iga kommunikatsioonitase nõuab ise tõlkestrateegiat.

Mittekeelelised elemendid. Suulises suhtluses mõeldakse nende all žeste, miimikat, kirjalikus aga fotosid, illustratsioone, suuri-väikseid tähti, rasvast kirja, jutumärke ironia markeerijana jms.

Sõnavara. Valik tuleneb nii tekstisisesestest (teema, sisu) kui ka -välistest teguritest (autori päritolu, kavatsus, teose kujutamise aeg). Keelt võidakse kasutada sündmuse/olukorra tegeliku tähenduse varjamiseks (nt ütleb keegi lennuõnnetuse kohta *uncontrolled contact with the ground*). Uurida tuleb autori sõnavara originaalsust, mis väljendub nt kasutatud metafoorides ja võrdlustes.

Lausestruktuur. Selle analüüs ei ole eesmärk iseeneses, vaid aitab teksti funktsiooni tõlgendada. Mõnikord on autori stiili edasiandmine vältimatult oluline.

Suprasegmentaalsed ehk prosoodilised omadused. Toon, intonatsioon, rõhk. Teksti häälega ette lugemine võib teha autori kavatsused selgemaks, nt esile tuua kahemõttelisused, vastandavad rõhutused.

Viimase kategooria, s.o teksti mõju uurimine kuulub tõlgendamise, mitte enam keelilise kirjeldamise valdkonda ja on teksti saajale suunatud kategooria. Lugeja võtab teksti vastu oma eelteadmiste põhjal, võrreldes tekstisiseseid omadusi väliste omaduste põhjal oma ootustega - saadav mulje ongi mõju. Mõju tekib kõigi loetletud kategooriate koostoimes.

Tõlkepõhise tekstianalüüsi mudel õigustõlkija igapäevatoos

Tegelikult ei erine mõnes Eesti ministeeriumis või euroinstitutsioonis töötava tõlkija vajadus tõlkeanalüüsi järele mis tahes elukutselise tõlkija omast, kes töötab spetsialiseeritud alal. Nõnda põhjalikku analüüsi Nordi mudeli kohaselt pole vaja iga päev teha, seda enam, et Nordi analüüsimudeli esmane eesmärk on kasutamine tõlkeõpinguis. Euroopa Liidu institutsioonide tõlkijad või ka Eesti seadusi inglise keelde tõlkivad inimesed Justiitsministeeriumis tõlgivad mingis mõttes kogu aeg sedasama teksti. *Skopos* on teada n-ö tööle tulles, samuti on enam-vähem tööleasumise esimesel päeval tehtud juba suur osa analüüsist (Kes on teksti saatja? Mis on saatja kavatsus?), teksti ajadimensiooni näeb dokumendi päises esitatud kuupäevast, nt (määruse) struktuur on kätte õpitud esimesest tõlgitud (määruse) eelnõust, teksti teema on otsesõnu ara öeldud esimestes paragrahvides, vajalik stiil on kirjeldatud normitehnika eeskirjades jne.

Samas aga ei tohiks tõlkija kunagi kaotada valvsust. Enamik tõlkevigu tuleb just nimelt puudulikkust analüüsist. Tekstiväliste tegurite analüüsi näitena võib tuua olukorra, kus tekst viitab ajale enne 1993. aastat, siis ei saa rääkida Euroopa Ühendusest, vaid tuleb rääkida Euroopa Majandusühendusest jne. Selline "piciasjadega" eksimine on tõlkepraktikas päris sagedane asi, lohakusviga, millel ometi on sisuline kaal. Tekstisiseste tegurite uurimisest võib nimetada üsna tavapärast olukorda, kui tõlkija teadmiste horisont on oluliselt kitsam kui teksti oma. Selleks et siiski toota vähegi arukat tõlketeksti, tuleb teadmiste lõhe ületada põhjaliku (termini)uurimistööga ja valdkonnaasjatundjate abiga. Mõnikord võib ühe lause tõlkimine tähendada kümnete lehekülgede teemakohaste artiklite lugemist vms.

Kui lõpetuseks tagasi tulla Nils Holgerssoni eestikeelsete tõlgete juurde, siis tuleb öelda eeskätt seda, et Nordi mudeli järgi annaks tõlkijale võtme õige tõlkevaliku tegemiseks lähteteksti põhjalik analüüs. Tõlkija peab lähteteksti uurima seni, kuni tal on täpselt teada autori kavatsus ja tahe. Nii et küsimus, kui paha poiss Niis ikkagi oli, jääb muu hulgas ka tõlkija subjektiivseks valikuks. Teadmine aga, et tõlkija isik on samavõrra sees ka tarbetekstides, olgu need siis näiteks seaduste tõlked, esitab tõlkija tööle väga kõrgeid nõudmisi. Ei maksa elada kujutluses, et tõlkija on kuskil ära, kui lähtetekstist sihttekst saab. Väga palju, et mitte öelda kõik sõltub tõlkija teadmistest ning tahtest ja oskusest uurida, analüüsida, tajuda.

[i] **C. Nord.** Text Analysis in Translation. Theory, Method, and Didactic Application of a Model for Translation- Oriented Text Analysis. Amsterdam; New York: Rodopi, 2005.

[ii] *Skopos*: kr 'eesmärk' (ingl *aim, purpose*). *Skopos*-teooria sõnastas Hans Vermeer 1978. aastal. Põhiline erinevus enne seda kehtinud suurest teooriast, ekvivalentsiteooriast, seisneb selles, et tõlkeprotsessi ja tõlkevalikuid juhib sihtteksti eesmärk, *skopos*, mis võib oluliselt erineda lähteteksti eesmärgist. Ekvivalentsiteooria postuleeris, et sihttekstil peab olema sihtkultuuris samasugune mõju, nagu lähtetekstil on oma kultuuris.